

Ірина Житар, Тетяна Матвійчук

**ЗНО
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

КОМПЛЕКС ВПРАВ І ЗАВДАНЬ

*Навчальний посібник
для підготовки до ЗНО*

Київ
Видавництво Ліра –К
2019

УДК 811.161.2

Ж74

*Рекомендовано до друку кафедрою гуманітарних дисциплін
Державного університету інфраструктури та технологій
протокол № 10 від 14 травня 2019 року*

Рецензенти: **Г. П. Красівська** — канд. філол. наук, доцент кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова;

І. Ю. Давиденко — канд. філол. наук, учитель-методист вищої категорії загальноосвітнього навчального закладу І-ІІІ ступенів «Спеціалізована школа №193 з поглибленим вивченням української мови і літератури» Подільського району м. Києва.

Житар І., Матвійчук Т.

Ж74 ЗНО з української мови : комплекс вправ і завдань : навч. посібник для підготовки до ЗНО / Матвійчук Т., Житар І. — Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. — 448 с.

ISBN 978-617-7748-53-2

Посібник призначений для інтенсивного повторення навчального матеріалу з української мови та закріплення навичок грамотного письма. Він може бути використаний для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання. У посібнику подано теоретичний матеріал, вправи й тестові завдання до кожної теми. Його зміст відповідає програмі підготовки до ЗНО.

Призначений для старшокласників, абітурієнтів, викладачів та всіх, хто цікавиться українською мовою.

УДК 811.161.2

ISBN 978-617-7748-53-2

© Житар І. В., Матвійчук Т. П., 2019

© Видавництво Ліра-К, 2019

ЗМІСТ

Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія.....	4
§ 1. Фонетика.....	4
§ 2. Склад.....	8
§ 3. Наголос.....	10
§ 4. Чергування голосних звуків.....	14
§ 5. Чергування у – в, і – й.....	19
§ 6. Зміни приголосних при словотворенні та формотворенні.....	24
§ 7. Спрощення груп приголосних.....	28
§ 8. Правопис ненаголошених голосних.....	30
§ 9. Правопис префіксів.....	33
§ 10. Вживання апострофа.....	37
§ 11. Вживання знака м'якшення.....	40
§ 12. Подвоєння букв на позначення подвоєних звуків внаслідок збігу та подовжених приголосних звуків.....	45
§ 13. Подвоєння букв у словах іншомовного походження.....	49
§ 14. Правопис слів іншомовного походження.....	52
§ 15. Уживання великої літери у власних назвах.....	56
§ 16. Правопис складних слів.....	63
§ 17. Правопис прислівників.....	73
§ 18. Правопис службових частин мови.....	80
§ 19. Правопис часток не і ні з різними частинами мови.....	83
Морфологія.....	89
§ 20. Іменник як частина мови.....	89
§ 21. Прикметник як частина мови.....	108
§ 22. Числівник як частина мови.....	116
§ 23. Займенник як частина мови.....	126
§ 24. Дієслово як частина мови.....	134
§ 25. Дієприкметник як особлива форма дієслова.....	146
§ 26. Дієприслівник як особлива форма дієслова.....	151
§ 27. Прислівник як частина мови.....	157
§ 28. Прийменник як службова частина мови.....	164
§ 29. Сполучник як службова частина мови.....	166
§ 30. Частка як службова частина мови.....	169
§ 31. Вигук як особлива частина мови.....	171
<i>Контрольні справи до теми «Морфологія».....</i>	<i>172</i>

Синтаксис і пунктуація	178
§ 32. Словосполучення.....	178
§ 33. Поняття про речення. Класифікація речень. Просте речення .	180
§ 34. Розділові знаки в кінці речення.....	183
§ 35. Головні члени речення.....	184
§ 36. Тире між підметом і присудком.....	191
§ 37. Неповні речення.....	196
§ 38. Тире на місці пропущеного члена у неповному реченні	197
§ 39. Другорядні члени речення	198
§ 40. Односкладні речення.....	203
§ 41. Однорідні члени речення	214
§ 42. Розділові знаки в реченнях з однорідними членами	216
§ 43. Поняття про відокремлення. Відокремлені члени речення	228
§ 44. Відокремлення означень	229
§ 45. Відокремлення прикладок	236
§ 46. Відокремлення обставин.....	244
§ 47. Відокремлення додатків.....	248
§ 48. Розділові знаки при уточнювальних членах речення.....	258
§ 49. Порівняльний зворот. Розділові знаки у реченнях із порівняльними зворотами	262
§ 50. Звертання. Розділові знаки в реченнях зі звертаннями.....	270
§ 51. Відокремлення вигуків та слів-речень.....	277
§ 52. Вставні слова, словосполучення і речення	279
§ 53. Розділові знаки в реченнях зі вставними конструкціями	281
§ 54. Вставлені конструкції. Розділові знаки в реченнях із вставленими конструкціями	288
§ 55. Складне речення	295
§ 56. Складносурядне речення	295
§ 57. Розділові знаки в складносурядному реченні	297
§ 58. Складнопірядне речення.....	309
§ 59. Види складнопірядних речень.....	312
§ 60. Складнопірядні речення з пірядними обставинними	312
§ 61. Розділові знаки в складнопірядних реченнях	321
§ 62. Розділові знаки в реченнях з <i>як, немов, наче, ніби</i>	325
§ 63. Складнопірядне речення з кількома пірядними частинами	327
§ 64. Безсполучникове складне речення.....	340
§ 65. Розділові знаки в безсполучникових складних реченнях.....	341
§ 66. Складне речення з різними типами зв'язку	352

§ 67. Способи передачі чужої мови.....	359
<i>Контрольні вправи до теми «Синтаксис»</i>	<i>368</i>
Будова слова. Словотвір.....	373
§ 68. Основні способи словотворення	373
Лексикологія. Фразеологія.....	379
§ 69. Лексикологія	379
§ 70. Фразеологія	392
Культура мовлення	397
§ 71. Культура мовлення	398
Повторення вивченого.....	414

ПЕРЕДМОВА

Мовна культура — один з найважливіших показників загальної культури людини. Усне й писемне мовлення кожної людини свідчить про рівень її освіченості, інтелігентності. Писемне мовлення старшокласників часто хвибує численними відхиленнями від норм української мови.

З огляду на це ми пропонуємо вам посібник, що допоможе надолужити згаяне у вивченні української мови, систематизувати та узагальнити набуті знання, виявити прогалини й усунути їх, а також якнайкраще підготуватися до зовнішнього незалежного оцінювання. Структура посібника передбачає теоретичне опрацювання матеріалу, бо, як свідчить досвід, найпоширенішою причиною помилок є незнання правил. Практичний блок допоможе застосувати правила до конкретної мовної одиниці, забезпечити зв'язок теорії з практикою, самостійно визначити власний рівень навчальних досягнень, швидко й ефективно узагальнити засвоєний матеріал. До кожної теми дібрані тестові завдання.

Оволодіння літературною українською мовою — процес складний і тривалий. Але ґрунтовні знання — це, безсумнівно, запорука вашого успіху на шляху до поставленої мети — здобуття вищої освіти для повної самореалізації та входження до майбутньої української еліти, яка приведе нашу країну до добробуту і процвітання.

Бажаємо вам успіху!

Творіть! Держайте! Перемагайте!

ФОНЕТИКА ОРФОГРАФІЯ

§ 1. ФОНЕТИКА

Усього в українській мові 38 звуків. Звуки, що утворюються лише за допомогою голосу, називають **голосними**, а звуки, що утворюються за допомогою голосу і шуму або лише шуму, називають **приголосними**.

Голосні звуки: [a], [o], [y], [e], [и], [і].

Приголосні звуки: [б], [п], [д], [д'], [т], [т'], [г], [к], [ф], [ж], [з], [з'], [ш], [с], [с'], [г], [х], [дж], [дз], [ц], [ц'], [ч], [в], [м], [j], [н], [н'], [л], [л'], [р], [р'].

Усі приголосні української мови поділяються на **тверді** і **м'які**. Їх вимова розрізняється положенням язика у ротовій порожнині. М'яких приголосних в українській мові 10, всі вони, крім [j], мають тверді відповідники й утворюють пари:

М'які: [д'], [т'], [з'], [с'], [дж'], [ц'], [н'], [л'], [р'], [j].

Тверді: [д], [т], [з], [с], [дж], [ц], [н], [л], [р].

Тверді [б], [п], [в], [м], [ф], [г], [к], [х], [г], [ж], [ч], [ш], [дж] можуть мати **напівном'якшену** вимову перед голосним [і] і зрідка перед іншими голосними: [в'іра], [х'ім'ія], [п'одорож':у].

За участю голосу і шуму всі приголосні поділяються на **сонорні** і **шумні**. Сонорні приголосні творяться за допомогою голосу і незначного шуму.

Сонорні звуки: [в], [м], [н], [л], [р] [н'], [л'], [р'], [j].

Шумні приголосні творяться за допомогою шуму і голосу, але в них переважає шум. Ці приголосні поділяються на **дзвінкі** й **глухі**. Дзвінкі звуки мають у своєму складі шум і голос, а глухі складаються тільки з шуму.

Дзвінкі: [б], [д], [д'], [г], [г], [ж], [дж], [дз], [дз'], [з], [з'].

Глухі: [п], [т], [т'], [х], [к], [ш], [ч], [ц], [ц'], [с], [с'], [ф].

Звуки ми вимовляємо і чуємо. На письмі звуки позначаються буквами (літерами). Сукупність букв, розташованих у певному, традиційно визначеному порядку, становить алфавіт (азбуку, абетку). Кожна буква алфавіту має свою назву.

Усього в українській абетці 33 букви; з них 32 літери передають на письмі 38 звуків, а **ь** (знак м'якшення) позначає м'якість приголосних на письмі. Букви бувають друковані й писані й мають дві форми — велику і малу.

Алфавіт необхідно добре знати, оскільки в алфавітному порядку розміщуються слова в словниках, енциклопедіях, книжки на бібліотечних полицях. За алфавітом складають списки людей, каталоги книжок тощо. Причому, розташовуючи слова за алфавітом, враховують не тільки перші, а й усі наступні літери. Апостроф і дефіс до знаків алфавіту не входять і при розміщенні слів за алфавітом не враховуються.

Більшість букв позначає один звук, але буква може передавати і два звука або для позначення одного звука можуть вживатися дві букви. Так, звуки [ДЖ], [ДЗ], [ДЗ'], що вимовляються зливо, у складі кореня передаються двома буквами **дж**, **дз**: *дзодо* [ДЗ'удó], *джерело* [ДЖ е"ре"лó]. Буквосполучення **дж**, **дз** передають на письмі окремі звуки [д], [ж] і [д], [з] у випадку, коли префікс закінчується на [д] (**від-**, **під-**, **над-**), а корінь починається на [ж] або [з]: *віджати* [в'іджа́ти^е], *підземний* [п'ідзёмни́^е]. Буква **щ** передає сполучення приголосних [ш] + [ч]. Буква **ї** завжди позначає два звуки — [j] та [i]: *їжак* [jіжа́к], *заїхати* [заї́хати^е]. Букви **я**, **ю**, **є** можуть передавати по одному звукові — [а], [у], [е], коли вживаються для позначення м'якості приголосних (*сядь* [с'а́д'], *люди* [л'уди^е], *сине* [сін'е]), і два звуки, якщо стоять на початку слова або після букви, що позначає голосний звук (на початку складу), а також після апострофа і знака м'якшення: *яр* [jáр], *миють* [мі́ют'], *енот* [jéнóт], *в'юн* [в'júн], *ательє* [ат е" л'je].

А, а	а	І, і	і	Т, т	те
Б, б	бе	Ї, ї	ї	У, у	у
В, в	ве	Й, й	й	Ф, ф	еф
Г, г	ге	К, к	ка	Х, х	ха
Ґ, ґ	ґе	Л, л	ел	Ц, ц	це
Д, д	де	М, м	ем	Ч, ч	че
Е, е	е	Н, н	ен	Ш, ш	ша
Є, є	є	О, о	о	Щ, щ	ща
Ж, ж	же	П, п	пе	Ь	знак м'якшення
З, з	зе	Р, р	ер	Ю, ю	ю
И, и	и	С, с	ес	Я, я	я

Вправа 1. *Перепишіть слова, після кожного вкажіть кількість звуків і букв.*

П'ять, хвощ, заява, дзвінок, ящик, щавель, пісня, пір'я, джем, вість, гедзь, в'юн, мільйон, ящірка, молодь, їхньої, тополя, їжак, тюль, ряст, єдність, підживити, шока, бджола, зілля, джинси.

Вправа 2. *Випишіть слова, в яких букви позначають два звуки.*

Фаянс, житло, деревій, півонія, яма, ґрунт, енот, мереживо, уряд, ряст, ясен, дебют, юшка, подвір'я, в'яз, пюре, сім'я, фюзеляж, люди, ліра, бюро, Рив'єра, руїна, дзвін, тінь, барельєф, льон, бракон'єр, буряк, досвід, міжгір'я, п'єса, справжнє, етнос, шука, лялька, піщаний, Київ, доля, цикламен, Переяслав, яр, зоря, весілля, троянда, узвишшя, естетика, довір'я, столяр, щавель.

Вправа 3. *Запишіть слова в алфавітному порядку.*

Туман, сучасник, периферія, повість, учень, фантазер, помилка, русалка, секунда, сім'я, флагман, хвилина, ювілей, яхта, юшка, ялинка, шпаргалка, цвіт, шахи, цукерка, читач, педагог, марсіанин, офіціант, міраж, ланцюжок, місяць, одеколон, народ, кисень, німфа, звук, ватрушка, естрада, заборона, дебати, вовк, вишня, аромат, варення, божество, афіша, біолог, африканець, барвінок.

ТЕСТИ

А
В
Б
Г
Ґ

1. Кількість букв відповідає кількості звуків в усіх словах рядка
А сила, поличка, мріяти, сміявся
Б сонячний, струмок, вулиця, сон
В життя, каштан, школяр, ярмо
Г береза, фільм, пальці, школа
Д війна, фінал, зіронька, грім
2. Кількість букв відповідає кількості звуків в усіх словах рядка
А кияни, фінал, любити, полотно
Б принада, праця, знання, суниця
В віття, душа, садити, посуд
Г земля, суцвіття, явір, діти
Д буряк, книжка, бритися, праска
3. Кількість букв відповідає кількості звуків в усіх словах рядка
А бабуся, форма, вбирає, хвиля
Б терен, швидко, грізно, ящик
В неділя, свято, стяг, юність
Г світло, дерти, мрія, тиждень
Д батько, блискавка, ряст, любов
4. Кількість букв відповідає кількості звуків в усіх словах рядка
А ловлю, галка, дірка, дядько
Б працювати, година, монета, неділя
В винахід, провина, син, обличчя
Г юнга, клас, літак, зброя
Д ходити, сорт, місяць, квітка

5. Звуків більше, ніж букв, в усіх словах рядка
 А яхта, ім'я, підв'язати, ящик
 Б миряни, вирубують, цікавлять, тінь
 В кількість, м'який, договір, літопис
 Г чисельник, юрист, завдання, джем
 Д дужий, боець, щільність, сільський
6. Звуків більше, ніж букв, в усіх словах рядка
 А асиміляція, молотьба, молодь, мідь
 Б батько, школяр, пюре, наука
 В ненька, доля, хлопець, ідуть
 Г заповідь, джміль, джем, подвір'я
 Д дерев'яний, акція, біологія, щітка
7. Літери *я, ю, є, ї* позначають два звуки в усіх словах рядка
 А юрта, ідуть, лисиця, суддя
 Б яблуко, пір'їна, рядно, елот
 В Європа, юшка, їжак, пляма
 Г пів'ящика, приїжджати, від'ємний, яма
 Д ряст, юшка, пюре, єдність
8. Літери *я, ю* позначають один звук в усіх словах рядка
 А місячний, козеня, злякати, в'язати
 Б муляти, вивітрувати, під'юджувати, нянька
 В тюль, дивитися, лялька, малюнок
 Г м'ята, маляр, юрба, п'яльця
 Д велюр, куля, в'юн, п'ять
9. Звуків у слові *дзьобати*
 А 5 Б 7 В 8 Г 6 Д 9
10. Складаються із шести звуків усі слова рядка
 А сорока, дибати, ячня, ячмінь
 Б щиголь, ягідка, якраз, яструб
 В ялина, щепити, щезати, щєбінь
 Г ящур, дзвоник, молоко, щиток
 Д рівний, яранга, янтар, ягуар

§ 2. СКЛАД

У кожному складі обов'язково є лише один голосний звук, він організовує склад і називається складотворчим. У слові стільки складів, скільки голосних звуків. Слова бувають **односкладові** (*тир, сон*), **двоскладові** (*зи-ма, кві-ти*), **трискладові** (*від-ли-га, зо-ло-то*) і **багатоскладові** (*ор-га-ні-зо-ву-ва-ти*).

Склад, що закінчується на голосний звук, називають **відкритим** (*не-ре-мо-га*), а склад, що закінчується приголосним, — **закритим** (*май-стер*).

З поділом слова на склади пов'язані правила переносу слів. Слова з рядка в рядок переносяться переважно так, як у вимові вони діляться на склади: *зо-шит, гай-ка, книж-ка*.

Але існує низка обмежень:

1. Не можна розривати сполучення **дж, дз**, які позначають один звук: *гу-дзик, хо-джу* (але *під-живляти, над-звичайний*).

2. Апостроф і м'який знак при переносі не відокремлюється від попередньої літери: *бур'-ян* (а не *бур-'ян*), *низь-ко* (а не *низ-ько*).

3. Одна літера не залишається в попередньому рядку й не переноситься в наступний: *олі-вець* (а не *о-лівець*), *ака-демія* (а не *а-кадемія*). Так само не можна поділяти на частини для переносу такі двоскладові слова, як *або, око, шия* тощо.

4. При переносі складних слів не можна залишати в кінці рядка початкову частину другої основи, якщо вона не становить складу: *чорно-бривий* (а не *чорноб-ривий*), *вагоно-ремонтний* (а не *вагонор-емонтний*).

5. Не можна розривати ініціальні абревіатури, а також комбіновані абревіатури, які складаються з ініціальних скорочень та цифр: *НАУ, ООН, ТУ-154*.

6. Не можна переносити прізвища, залишаючи в кінці попереднього рядка ініціали або інші умовні скорочення, що до них відносяться: *Т. Г. Шевченко* (а не *Т. Г.-Шевченко*), *проф. Грищенко* (а не *проф.-Грищенко*).

7. Не можна відривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать: *50 га* (а не *50-га*), *35 см* (а не *35-см*).

ТЕСТИ

А
В
Б
Г
Г

11. Допущено помилку при переносі слів у рядку
А су-сід, прем'-ера, ван-на, світло-русий
Б пів-ніч, буль-дог, мав-пячий, далекос-хідний
В від-жити, бут-тя, геть-ман, во-джу
Г суспільст-во, об-бити, київсь-кий, май-но
Д баласт-ний, за-сміявся, пів'-ящика, ля-ти
12. Допущено помилку при переносі слів у рядку
А під-звітний, від'-єднати, ход-жу, студентсь-кий
Б без-захисний, під-ходити, спросон-ня, від'-єднати
В козач-чина, гу-дзик, студент-ський, П. Ку-ліш
Г коте-джі, без-соння, об'-ява, міль-йонний
Д слов'-яни, ру-м'яний, сі-м'я, боль-вий
13. Допущено помилку при переносі слів у рядку
А кві-тка, пів'юр-ти, кіль-це, бій-ці
Б піс-ня, бать-ко, насін-ня, сві-тло
В гай-ка, ас-фальт, стат-тя, без-смертний
Г Хар-ків, НА-ТО, над-звичайний, са-дівник
Д іс-тина, паль-ці, під'-їзд, коло-дязь
14. Допущено помилку при переносі слів у рядку
А книж-ка, ща-стя, зо-шит, те-лефон
Б здоро-в'я, Дніп-ро, се-стра, роз-квіт
В мо-я, роз'-яснити, близь-кий, стер-ти
Г па-морозь, буль-йон, іс-пит, убоз-тво
Д китайсь-кий, ор-кестр, зби-ти, олі-вець
15. Допущено помилку при переносі слів у рядку
А під-креслити, паро-плав, о-лівець, міль-йон
Б пан-на, спи-ляти, п'ятір-ка, ор-ля
В чут-тя, бойо-вик, ніч-ний, наси-пати
Г навман-ня, джерель-це, ХХ сто-ліття, яч-мінь
Д з'єд-нати, Мін'-юст, ек-скаватор, майо-нез

16. Допущено помилку при переносі слів у рядку
А сон-ний, перехрес-ний, роз-дріб, дово-джу
Б сім'-янин, жит-тя, споря-дження, Марі-я
В під-звіт, зв'язати, від-дати, полум'-яний
Г В. А. Гна-тюк, об'-єктив, збіж-жя, гру-ша
Д різь-бяр, больо-вий, дово-джу, від-жити
17. Допущено помилку при переносі слів у рядку
А при-йшов, а-кадемія, підсні-жник, акад. Гри-нько
Б синьо-го, ві-дімкнути, край-ня, піддаш-ся
В обли-ччя, брень-кіт, нет-то, взи-мку
Г пам'я-таю, Лук'я-нов, під-ходжу, буль-йон
Д паль-ці, жи-ття, гу-снути, над-звичайний
18. Допущено помилку при переносі слів у рядку
А хо-джу, по-будувати, тріс-нути, на-ука
Б мальо-ваний, гу-ля, об'-єктив, че-сний
В нянь-чити, курй-оз, уро-жай, ни-зько
Г від-жити, бут-тя, геть-ман, во-джу
Д кві-тка, пів'юр-ти, кіль-це, бій-ці
19. Допущено помилку при переносі слів у рядку
А баласт-ний, за-сміявся, бур-'ян, пів'-ящика
Б піс-ня, бать-ко, насін-ня, сві-тло
В книж-ка, ща-стя, зо-шит, те-лефон
Г іс-тина, паль-ці, під'-їзд, коло-дязь
Д пан-на, спи-ляти, п'ятір-ка, ор-ля
20. Допущено помилку при переносі слів у рядку
А чут-тя, бойо-вик, ніч-ний, наси-пати
Б під-звіт, зв'я-зати, від-дати, полум'-яний
В паль-ці, жи-ття, гу-снути, під-ходжу
Г су-сід, прем'-єра, ван-на, світло-русий
Д гай-ка, ас-фальт, стат-тя, народ-жений